

Nieuwjaarsbrief over de tolerantie

aan Jan Oudenaarden, 1 januari 2010

Beste Jan,

De allerbeste wensen voor het nieuwe jaar 2010. Dat de Rotterdamse literatuur moge bloeien en alle burgers daar de vruchten van mogen plukken. Ik bedoel dat literatuur best ergens toe mag leiden. Een beter begrip van onszelf bijvoorbeeld.

Neem bijvoorbeeld je boek *De Rotterdamse geschiedenis in meer dan 100 verhalen*. Inmiddels ruim anderhalf jaar geleden gepubliceerd, dus in boekhandelstermen oud, maar gezien tegen de eeuwenoude literaire achtergrond van onze stad nog piepjong. Ik heb het in het afgelopen jaar met veel plezier gelezen. Zulke verhalen uit de eerste hand kunnen ons Rotterdammers helpen bij het vormen van ons zelfbeeld. Dat lijkt me geen luxe.

Maar precies daarom wil ik graag een kanttekening maken bij een van de stukjes in je boek. Het gaat om verhaal nummer zeven, waarin verteld wordt hoe de Rotterdamse 'alteratie' van 1572 in haar werk ging. Boven het stukje staat als kop: 'Rotterdam gaat over tot het calvinisme (1572)'. Dat klopt volgens mij niet helemaal of misschien beter gezegd, het is op zich niet fout, maar het kan leiden tot misverstanden.

Rotterdam ging in 1572 niet over tot het calvinisme zoals we dat nu kennen en het met name na de Synode van Dordrecht van 1618 in Nederland vorm heeft gekregen. Pas in de tijd van die synode werd deze stad met geweld tot het calvinisme gedwongen. Daar was een staatsgreep voor nodig inclusief moord, plundering en verkrachting.

Ik bedoel de staatsgreep van prins Maurits in augustus 1618 en de daarop volgende afzetten van remonstrantsgezinde gemeentebestuurders, onder andere in Rotterdam. En de gewelddadigheden die binnen en buiten de stadsmuren plaatsvonden. In dat jaar is met keiharde hand geprobeerd een eind te maken aan een langdurige periode van Erasmiaanse tolerantie en ruimdenkendheid in deze stad.

Daar ligt dan ook de link met onze tijd. Ik wil laten zien dat wanneer Spinoza in 1670 de stad Amsterdam, terecht natuurlijk, lof toezwaait vanwege de daar heersende vrijheid van meningsuiting en religieuze tolerantie, hij de Amstelstad roemt om iets dat daar betrekkelijk nieuw was. Wat Spinoza misschien niet wist of niet de moeite waard vond om te zeggen, is dat precies die vrijheid en tolerantie in Rotterdam al veel langer dan een eeuw in de praktijk werden gebracht. Met alle offers die daarbij horen.

Gek genoeg speelde juist het calvinisme daarbij een sleutelrol. Daarover zou ik graag iets willen zeggen.

Dood en begraven

Het Calvinjaar 2009 ligt net achter ons en we kunnen de flauwekul die over ons is uitgestort in dat jaar weer vergeten. Wat een onzin, dat de Hollandse aard iets met zijn leer te maken zou hebben. De simpele waarheid is dat het calvinisme niet in Holland is opgebloeid, maar in Vlaanderen. Pas rond en na de val van Antwerpen in 1585 kwamen grote groepen calvinisten naar het noorden en eerst toen begon daar langzaam maar zeker de opbloei van de zwartekousenkerk, met name in Amsterdam waar zoals bekend de meeste Vlamingen gingen wonen.

Vast staat dat Rotterdam in 1572 protestants werd. In een afschrift van het door jou geciteerde kroniekje van Willem Aardenhout dat ik onder ogen kreeg, staat het precies als in jouw boek:

Ao. 1572 den 12 nouember is tot Rotterdam inde S. Laurens kerk de leste misse gedaen ende predicatie vande catholijke religie door den eerwaerden heer Marten Duncanus pastoor van S. Hippolitus kerk te Delft ende deken inden Haeghe; hij vermaende de borgers seer datse wilden bliuen gehoorsame kinderen der H. Roomse kerke; maer opten 14 dito wiert de kerke geruymt van alle beelden ende altaeren, ende 15 dito de eerste caluiniste predicatie daerin gedaen door Cornelis Cooltuyn.

Plaats en datum zullen zo ongeveer wel kloppen, maar voor de rest ziet het ernaar uit dat Willem Aardenhout fantaseert. Om aan het eind te beginnen, Cornelis Cooltuyn lag al vijf jaar dood en begraven in de calvinistenburcht Emden. En die mijnheer Duncanus, Maarten Donk, had als Haagse deken volgens mensen die het weten kunnen niets met Rotterdam te maken.¹

Hoe de overgang in 1572 dan wel precies in zijn werk is gegaan, is niet helemaal bekend. Maar dat is ook niet zo belangrijk. Het gaat mij hier om de vraag of Rotterdam toen calvinistisch geworden is. Je zou kunnen zeggen van wel, want de protestantse richting die hier destijds voet aan de grond kreeg, was gebaseerd op de leer van Calvin. Maar dat is niet het einde van het verhaal, want de interpretatie van die leer was nog niet uitgekristalliseerd. In de eerste twee decennia van de zeventiende eeuw, is in de Republiek een felle strijd uitgevochten over de inhoud van Calvijns leer, met name over het begrip predestinatie.

Een deel van de Noord-Nederlandse calvinisten veranderde in 1610 van naam en noemde zich vanaf toen Remonstrant.² Ze waren aanhangers van de Remonstrantie die in dit jaar

Jacobus Arminius

¹ Zie bijv. dr. H.J. Jaanus, 'Rotterdam, en Sint Laurenskerk en Mr. Maarten Donk', in *Rotterdams Jaarboekje 1973*.

² Zie voor de geschiedenis van de remonstranten in Rotterdam bijvoorbeeld Tjaard Barnard en Eric Cossee, *Arimianen in de Maasstad, 375 Remonstrante Gemeente Rotterdam*, De Bataafsche Leeuw, Amsterdam, 2007, m.n. het eerste hoofdstuk, 'Remonstranten in de vroegmoderne tijd'.

werd gepubliceerd en waarin, in navolging van de theoloog Arminius uit Oudewater, met name de predestinatieleer werd verworpen. Als je daar niet in gelooft, kun je je geen calvinist noemen. Dat was Arminius dus ook niet meer. In de Dordtse synode van 1618/1619 zijn de remonstranten de deur uitgezet.

Deze remonstranten kunnen we in termen van voor 1619 nog wel calvinistisch noemen, maar daarna niet meer. En omdat de remonstrantse richting hier in Rotterdam voor 1619 verhoudingsgewijs sterk stond, leidt het tot vervorming van het beeld wanneer wij deze stad achteraf calvinistisch noemen. Daar waren de Rotterdammers veel te vrijzinnig voor. Het gedachtegoed van Erasmus had daar alles mee te maken, evenals de invloed van Johan van Oldenbarneveld en Hugo de Groot.

Harde noten

Ik ga proberen iets te zeggen over Rotterdam, de remonstranten en religieuze tolerantie. We zitten midden in wat wij met al dan niet vaderlandse trots de Tachtigjarige Oorlog noemen. Rotterdam blaast daarin zijn partijtje mee. Je zou misschien verwachten dat de stad daarvoor wel een beetje lof krijgt toegezwaid. De stad sluit zich betrekkelijk vroeg bij de opstand aan en heeft duchtig te lijden gehad onder de slachtpartij van de Spaanse generaal Bossu in juni 1572.

Dus ben ik op zoek gegaan naar Rotterdam in het befaamde Geuzenliedboek van 1618, een verzameling stichtelijke liederen die opwekken tot de strijd tegen alles wat Spaans en rooms is. Ik vond bijvoorbeeld de volgende regels:

*Leyen en Harelem
Rotterdam en der Brielen
Zijn deze Gheesten tem.
Ja dese loose Fielen...*

*... Dese Arminianen
Sy sijn soo loos als Aeps,
Sy meenen, soo ick wanen,
Ons Lant te maken Paeps*

*... Tzijn neutte hart te kraken
Amsterdam en Enchuysen
Delft en ook Dordrecht,
Die sullen haer wel knuysen,
Coomen sy tot ghevecht³*

Als we al niet over harde statistische gegevens beschikken, dan staat hier toch zwart op wit dat de stad Rotterdam Arminius volgde en dus remonstrants was. Maar wat een vreemde ervaring moet het geweest zijn voor een rechtgeaarde Rotterdammer om met dit boekje in de hand op veldtocht te trekken en de Spanjaard te bevechten. Als het tot een burgeroorlog

³ Geuzenliedboek, nr. 191: 'Een Nieuw Liedeken...'

komt, zullen Amsterdam, Enkhuizen, Delft en Dordrecht wel korte metten maken met steden als Rotterdam? Waar gaat dit over?

Dat was in die tijd wel duidelijk. In pakweg 1619 wist natuurlijk iedereen wat er was voorgevallen. Nederland had daadwerkelijk op de rand van een burgeroorlog gestaan. De man die Rotterdam groot had gemaakt, Johan van Oldenbarnevelt, was geëxecuteerd. Zijn rechterhand Hugo de Groot was afgezet als raadspensionaris van de stad. Na diens ontsnapping uit Loevestein restte hem alleen het Franse asiel.

Erasmiaans burgerprotest

Oldenbarnevelt was bijna veertig jaar tevoren, in 1575, benoemd tot pensionaris van Rotterdam. Elf jaar later, na een periode waarin hij veel voor de stad had gedaan, werd hij benoemd tot landsadvocaat en pensionaris van Holland. Hij benoemde daarop zijn broer Elias tot zijn opvolger. En in 1613 zorgde hij ervoor dat de jonge en veelbelovende jurist Hugo de Groot, zijn loyale rechterhand, deze functie overnam. Daarmee wist Oldenbarnevelt te bereiken dat hij gedurende een periode van 44 jaar rechtstreekse invloed had in Rotterdam. Op een of andere manier moet deze stad voor hem van belang zijn geweest.

Rotterdam was dan ook niet zo maar een stad, het was de stad van Erasmus. Omdat hij zich vernoemd had naar deze stad, werd het gedachtegoed van Erasmus hier van meet aan in ere gehouden. Of hij daadwerkelijk in deze stad is geboren, is in dit verband een volkomen onbelangrijke vraag. Een voorbeeld: in 1549, ruim een kwart eeuw voor de aanstelling van Van Oldenbarneveld, had een groep Rotterdammers een opmerkelijke demonstratie georganiseerd ter ere van de *blyde incomste* van kroonprins Filips, zoon van keizer Karel de Vijfde en voorbestemd om koning van Spanje en De Nederlanden te worden.

Het schijnt dat de jonge prins Filips in Rotterdam op de een of andere manier geconfronteerd werd met het gedachtegoed van Erasmus. Er zou een uit hout gesneden beeld van Erasmus zijn geplaatst met daaraan een pamflet. Volgens een Spaans verslag luidde de tekst die Filips kreeg voorgeschoteld als volgt:

Desiderius Erasmus van Rotterdam, aan den doorluchtigen prins van Spanje, Philips van Bourgondië. Ik, Erasmus van Rotterdam, zal het niet ontkennen, opdat het niet den schijn hebbe, dat ik mijne medeburgers in den steek gelaten heb. Op hun aansporing, roemrijke prins, bid ik, dat Uwe komst in onze stad gezegend moge zijn. En dit volk beveel ik met alle kracht, die in mij is, o machtige keizerszoon, in Uwe

*bescherming aan. Allen erkennen U als hun heer, zij zien in U gaarne hun vorst en zij hebben op de gansche wereld niets dierbaarders dan U.*⁴

Geen woord waaraan de kroonprins aanstoot kon nemen, maar het ging wel om Erasmus in een tijd dat de strijd tegen de protestanten in het keizerrijk van Karel de Vijfde op z'n toppunt was.

Wat het religieuze standpunt van Erasmus betreft, hij was op zich niet tegen een kerkhervorming, maar wel tegen een scheuring. Hij keerde zich tegen het radicalisme zowel aan de kant van Luther als van Rome, onder meer uit vrees voor een schisma. Dat de filosoof en de kerkhervormer een felle polemiek voerden, doet aan dat gematigde standpunt van Erasmus niets af. Hij pleitte voor een humanere behandeling van Luther, die voorbarig door de universiteiten van Leuven en Keulen was veroordeeld en daarna zoals bekend door kerk en rijk in de ban was gedaan. Neem bijvoorbeeld het volgende citaat:

*'En gesteld al dat er niet over valt te twisten dat Luther volstrekt van de waarheid is afgedwaald ... toch was het de taak geweest van de humaniteit die aan de theologie eigen moet zijn, om allereerst de man broederlijk te vermanen...'*⁵

En dus niet meteen te veroordelen en in de ban te doen. De demonstratie in Rotterdam kan daarom zonder meer worden gezien als een welbewust pleidooi voor verdraagzaamheid in de geest van Erasmus. Op nogal brutale wijze werd de zeer katholieke prins Filips geconfronteerd met de tolerantie die op godsdienstig gebied in de stad Rotterdam heerste. Een beeld van Erasmus met een beleefde tekst erop, maar alleen al door de naam sprekend genoeg.

Dat was niet zonder risico. De protestanten werden al jarenlang intensief vervolgd. In Antwerpen waren al in 1523 'kettters' verbrand.⁶ In het jaar 1549 was bovendien het Concilie van Trente in volle gang. Daar werd door de kerk van Rome de ene na de andere banvloek uitgesproken over de Erasmiaanse en Lutheraanse manier van denken en geloven. Proef bijvoorbeeld even aan canon 8 (over de sacramenten) van het derde conciliejaar 1547:

Als iemand zegt: door deze sacramenten van het nieuwe verbond wordt de genade niet op grond van het verrichte werk (ex opere operato) gegeven. Doch om tot genade te komen, is alleen de goddelijke belofte van het geloof, voldoende, hij zij verdoemd.

Niet alleen door het geloof, zoals Luther en Erasmus zeiden, maar door goede werken komt een mens nader tot God. In de geest van Trente konden ze allebei alsnog op de brandstapel. Dat wisten de Rotterdammers van 1549, toen het concilie vijf jaar gaande was,

⁴ Van deze gebeurtenis is een betrouwbare beschrijving gegeven door Juan Christoval Calvete de Estrella, een van de functionarissen in het gevolg van de kroonprins. Zie Juan Christobal, Antwerpen 1652. De vertaling is uit: Ds. W. Franken Az, 'Een vorstelijk bezoek te Rotterdam in 1549', in *Rotterdams Jaarboekje* 1888, pp. 147-152.

⁵ 'Raad van een zeker iemand', in Desiderius Erasmus *Vrede's Weeklacht en andere geschriften*, Ambo/Baarn, 1989, vertaling: P.M.M. Geurts.

⁶ Zie bijv. Johan Decavele, *De eerste protestanten in de Lage Landen, Geloof en heldenmoed*, Davidsfonds/Leuven en Waanders Uitgevers, Zwolle, 2004, p. 24.

geen zorgen te maken. Hij schijnt verscheidene ketters het leven te hebben gered.⁹

Op Duifhuis werd in de zeventiende eeuw het volgende vers geschreven:

*Hoe wel u Rotterdam, o Duifhuis, laeter baerde,
Dan synen Desideer, een dagh voor 't jaargetijd
'T was vroeg genoeg om syns gelyk te syn op aerde
Niet in geleerdtheit, maer in deucht soo groot als hy
Gy tradt in reklykheit op 't spoor van syne voeten,
Soo 't Reformeeren op uw'voet hadt willen gaen,
Hoe soud het Christen volk elkanderen ontmoeten,
Die nu, van een gescheurt verscheiden wegh inslaen.¹⁰*

Aan het predikantschap van Duifhuis kwam een triest einde. Toen de Spanjaarden in juni 1572 voor de poorten van Rotterdam stonden, pal na de val van Den Briel, wilde de burgerij de soldaten niet binnenlaten. Maar onder leiding van de blijkbaar goedgelovige Duifhuis werd een compromis gesloten, waarbij kleine groepen soldaten één voor één naar binnen mochten. De Spanjaarden braken echter hun belofte en begonnen met moorden. De Spaanse soldaten vertrokken echter even snel als ze kwamen. Rotterdam sloot zich dat najaar aan bij de opstand en werd protestants, waarop Duifhuis vertrok naar Utrecht. Hij is in de Nederlandse geschiedschrijving vooral bekend geworden om zijn activiteiten in die stad.

Dat alles gebeurde slechts drie jaar voordat Oldenbarnevelt tot raadspensionaris van Rotterdam werd benoemd. Zijn opvattingen en die van zijn broer en opvolger Elias en diens opvolger Hugo de Groot sloten vrijwel naadloos aan bij de verlichte Erasmiaanse traditie in de Maasstad, waarvan Duifhuis een van de dragers was.

Toen in het begin van de 17e eeuw de strijd ontbrandde tussen de arminianen en de calvinisten, bleek de sympathie van de meeste Rotterdammers te liggen bij de eerste groep. Predikant Nikolaas Grevinkhoven (1577-1633) was een aanhanger van Arminius en ondertekenaar van de Remonstrantie van 1610. Maar hij was ook een van de vele gematigde Rotterdamse predikanten die probeerden in gesprek te blijven met de radicale calvinisten, die zich contraremonstranten gingen noemen. Dit is wat Johannes Brandt over Grevinkhoven schrijft:

*Dat was de boetbazuin van 't zeilryk Rotterdam,
Eer 't Kerkberoerend Jaar dien droeven aanvang nam,
Een ander hadt vermaak in 't voen der Kerkrakelen,
Zyn oog, zyn stem en pen wenscht noch den breuk te heelen.¹¹*

⁹ Er is veel over Duifhuis geschreven. Zie voor zijn rol in Rotterdam bijvoorbeeld Dr. A. J. Teychiné Stakenburg, 'Huibert Duyfhuys (c. 1515-1581) Laatste pastoor der St. Laurenskerk', Rotterdams Jaarboekje 1963.

¹⁰ Het gedicht is van Geeraert Brandt, ca. 1671. Portret en gedicht zijn als kopergravures verspreid.

¹¹ Gedicht van Johannes Brandt, in: Geeraert Brandt, *Historie der reformatie en andre kerkelyke geschiedenissen*, Amsterdam, Rotterdam, 1671-1704, in: dl. 3 (1704), t.o. p.749.

Dit gedicht gaat over de bekende gebeurtenissen die in de periode 1617 tot 1619 de noordelijke Nederlanden in hun greep zouden houden. Die hadden zich jaren eerder al in Rotterdam af, compleet met slijkgeuzen en waardgelders. Alleen was de uitkomst toen, onder de hoede van Hugo de Groot, geheel anders. In Rotterdam domineerden de remonstranten dankzij de lokale overheid die beide partijen de ruimte wilde geven.

Laster en ketterye

Kern van het conflict was de vraag of Calvijn gelijk had met zijn stellingen inzake de predestinatie ofwel de aanname dat de mens al voor zijn geboorte door God was bestemd voor hemel of hel, zonder dat de betrokkene daar zelfs iets aan kon doen. Arminius geloofde dat ook de eigen inzet van mensen kon meetellen. Hij overleed in 1609 en in het jaar daarna stelden zijn volgelingen de zogeheten Remonstrantie op, waarin ze onder meer stelden dat:

'Jezus is voor allen en iedereen gestorven is...'
'de genade Gods kan worden weerstaan...'
'wie werkelijk gelooft, kan de duivel weerstaan...'

De calvinisten echter noemden dit *laster* en *ketterye*. Ze traineerden door Hugo de Groot geïnitieerde pogingen om tot een *modus vivendi* te komen en deden er alles aan om een eind te maken aan de ketterij. Een belangrijk middel daartoe moest een nationale synode zijn, want in Rotterdam of misschien zelfs in een groot deel van Holland mochten de remonstranten in de meerderheid zijn, landelijk zouden de calvinisten een meerderheid hebben. Dat zou later op de Synode van Dordrecht blijken. Het belangrijkste was dat Oldenbarneveld en De Groot buiten de kerkstrijd moesten blijven, want hun sympathie lag zonder meer bij de remonstranten.

Een groot deel van deze orthodoxe calvinisten was afkomstig uit Antwerpen. Zoals bekend zijn vele tienduizenden na de val van Antwerpen in 1585 naar Amsterdam getrokken. Het ging om welvarende mensen, die bovendien van de Spanjaarden de gelegenheid kregen om financieel orde op zaken te stellen voordat zij de wijk namen. Onder leiding van deze calvinisten werd Amsterdam contra-remonstrants. En dat was te merken. Remonstranten werden er aangevallen en hun huizen geplunderd.

Facties

In de Nederlandse geschiedenisboeken wordt de strijd tussen Arminius en zijn tegenstander de Leidse theoloog Gomarus vaak afgedaan als een theologisch dispuut. Dat de Nederlanders zich na het sluiten van het Twaalfjarig Bestand meteen druk gaan maken om godsdienstige zaken, wordt als een eigenaardigheid beschouwd. Hoewel dit voor Rotterdam een sleutelperiode is in de geschiedenis. En voor Nederland feitelijk ook.

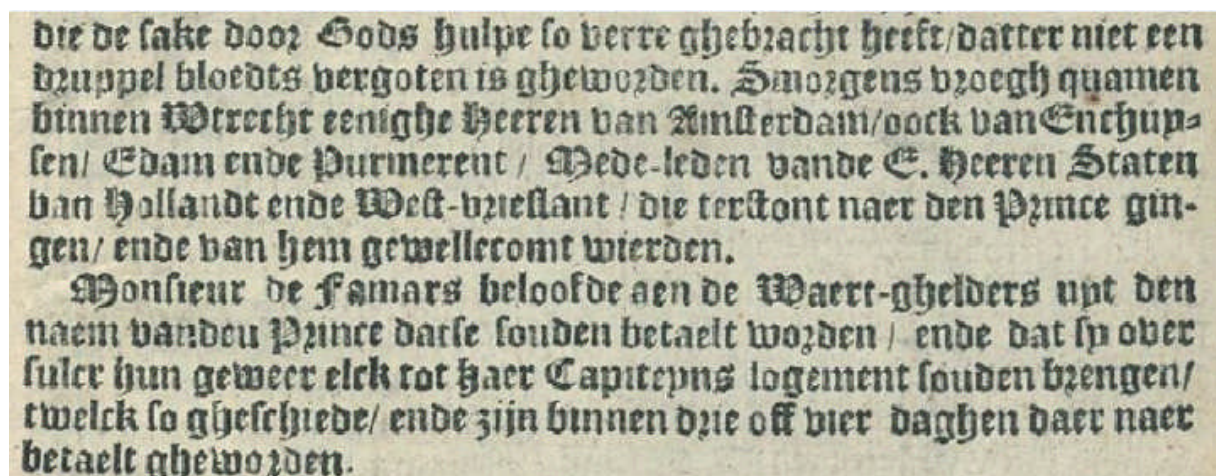
Maar deze tijd is ook zonder theologie al moeilijk genoeg om te begrijpen. Hoe stak die strijd van 1617-1618 in elkaar? De staatsgreep van Maurits was veel meer dan alleen een kerkelijke aangelegenheid. Als we de vele nuances, twijfels en ook vaagheden weglaten, bijvoorbeeld die van Maurits die gezegd schijnt te hebben dat hij niet wist of de

predestinatie groen of blauw was, dan kunnen we uit de twaalf jaren van het bestand een beeld destilleren van vijf facties die elkaar deels overlappen:

- De *calvinisten* die streefden naar een nationale kerk met een eenduidige op predestinatie gebaseerde theologie zonder enige bemoeienis van de staat.
- De *remonstranten* en andere maatschappelijk verdraagzamen, die onder aansturing van Oldenbarnevelt en De Groot godsdienstvrijheid zochten onder het gezag van de staat.
- *Oldenbarnevelt* en de zijnen, die streefden naar een sterk centraal staatsgezag maar wel onder leiding van Holland, inclusief gezag over de kerk. Vrede met Spanje was daarbij een optie.
- De (hoofdzakelijk Amsterdamse) *kooplieden* die voortzetting van de oorlog met Spanje wensten, bijvoorbeeld om de Schelde bij Antwerpen gesloten te kunnen houden en elders gebied en buit op de Spanjaarden te kunnen veroveren.
- *Maurits* die eveneens de oorlog met Spanje wilde hervatten, al was het maar omdat daar zijn talenten lagen.

Zo ontstond de machtsstrijd die we in het Geuzenliedboek al tegenkwamen en die bijna tot een burgeroorlog en zeker tot een staatsgreep heeft geleid. Maar er is hier een zekere ongelijktijdigheid, want na pakweg 1614 was deze strijd te Rotterdam feitelijk al gestreden, alleen met een andere afloop. De meest calvinistische predikanten waren naar de buitengemeenten verdreven en De Groot had de politieke touwtjes stevig in handen. Sinds 1611 handhaafden betaalde burgerwachten, waardgelders genaamd, de orde. De calvinisten trokken koppig en niet tot overleg bereid langs de modderige karrenpaden naar de buitengemeenten als Berkel en Delfshaven en verwierven zo de naam slijkgeuzen.

De doorslaggevende politieke gebeurtenissen speelden zich jaren later elders af. In Amsterdam bijvoorbeeld, waar remonstranten al voor 1618 fysiek werden aangevallen en Oldenbarnevelt en De Groot spitsroeden moesten lopen toen ze probeerden de Amsterdammers met de Staten van Holland te verzoenen. In deze stad scheidde een groep orthodoxe calvinisten zich in 1617 in de Akte van Separatie af van de rest van de Gereformeerde Kerk. Maar toen Maurits uiteindelijk de zijde van de calvinisten koos, keerde het tij en was deze akte snel vergeten.

die de sake door Gods hulpe so verre ghebracht heeft/datter niet een
druppel bloedts vergoten is gheworden. Smorgens vroegh quamen
binnen Utrecht eenighe Heeren van Amsterdam/ooch van Enchup-
sen/ Edam ende Purmerent / Mede-leden vande E. Heeren Staten
van Hollandt ende West-vriesslant / die terstont naer den Prince gin-
gen/ ende van hem gewellecomt wierden.
Monsieur de Samars beloofde aen de Waert-ghelders upt den
naem vanden Prince datse souden betaelt worden / ende dat sy over
sulcx hun geweer elck tot haer Capiteyns logement souden brengen/
twelck so gheschiede/ ende zijn binnen drie off vier daghen daer naer
betaelt gheworden.

De gebeurtenissen culmineerden in 1618 in Utrecht. Daar had Oldenbarneveld een vriend in de persoon van de pensionaris, Gilles van Leedenberch. Hij had een paar honderd waardgelders aangesteld, maar die zaten op hun geld te wachten. Maurits reisde naar Utrecht in een poging om de waardgelders te ontslaan en zo te voorkomen dat Oldenbarneveld een soort paramilitaire macht zou kunnen vormen. De Utrechtenaren eisten eerst hun soldij. Daarop kreeg de prins van een groep Amsterdammers de financiële middelen aangereikt om deze mannen af te kopen en kon hij zijn voornemen om de macht in de gehele Noordelijke Nederlanden naar zijn hand te zetten doorvoeren. Een fragment uit een eigentijds verslag:

Smorgens vroegh quamen binnen Utrecht eenighe Heeren van Amsterdam / oock van Enchuysen / Edam ende Purmerent / Mede-leden van de E. Heeren Staten van Hollandt ende West-vrieslant / die terstont naer den Prince gingen / ende van hem gewellecomt wierden.

Monsieur de Famars beloofde aen de Waert-ghelders uyt den naem vanden Prince datze souden betaelt worden / ende dat in over sulcx hun geweer elck tot haer Capiteyns souden brengen / twelck go geschiede / ende zijn binnen drie of vier daghen daer naer betaelt gheworden.¹²

Dat was het begin van de staatsgreep. Drie weken later werden Oldenbarneveld, De Groot en hun medestanders gearresteerd. De eerste eindigde zoals bekend na een schijnproces op het schavot en De Groot werd gevangengezet in Loevestein. Leedenberch pleegde zelfmoord en werd postuum ter dood veroordeeld. Daarmee had het concept-Oldenbarneveld afgedaan. Geen centraal (Hollands) gezag in Nederland, geen staatskerk, wel hervatting van de oorlog met Spanje en natuurlijk de nationale synode in Dordrecht. Dit had grote consequenties voor Rotterdam. In oktober kwam Maurits in de stad, zette de remonstrantsgezinde bestuurderen af en vormde een nieuw stadsbestuur.

De vrome stam

Tal van remonstrantse predikanten werden gevangen gezet, andere verbannen. Grevinkhoven nam de wijk naar Antwerpen, waar opmerkelijk genoeg meer godsdienstvrijheid heerste dan in het noorden. De remonstranten, Rotterdam en andere remonstrantse steden werden overladen met hoon in talloze spotprenten en spotliederen, zoals dat waarmee dit artikel begon. In het volgende lied blijkt waar de sympathie van de overwinnaars ligt.

*De Rotterdamsche Knechten
Die moeten ook al mee,
Die liever Eten als vechten
En krijgen alst is vree*

...

*Doen heeft men den edelen vroomen stam,
Gebracht al binnen Amsterdam...¹³*

¹² Uit: *Beschrijvinghe van tghene sich tot Utrecht heeft toegedraghen...*, Broer Jans, Amsterdam, 1618.

¹³ *Geuzenliedboek*, nr. 195: 'Een Nieuw Liedeken...'

Waarvan akte. Met de harde hand van Maurits en Amsterdams geld is een eind gemaakt aan al die weerzinwekkende ideeën van tolerantie en godsdienstvrijheid. De oorlog met de Spanjaarden kon worden hervat, ook al snakten ze in Madrid naar vrede. De Schelde kon afgesloten blijven, zodat Antwerpen niet kon groeien. In de kolonieën konden rechtsgeldig de wapens worden gehanteerd. Het moeten hoogtijdagen zijn geweest, daar aan het IJ. Geen wonder dat er meteen te Utrecht een calvinistische dankdienst werd gehouden:

*Veel duysent menschen zijn uyt verscheyden Steden in Hollandt / insonderheyt van Amsterdam op Utrecht vertrocken meynende dat men Sondaechs soude predicken voor de Contra-Remonstranten...*¹⁴

Er brak een moeilijke tijd aan voor de remonstranten. Hun leiders werden verdreven of gevangengezet en hun bijeenkomsten verboden. Als ze toch bijeenkwamen, werd er ingegrepen, zo blijkt uit een verslag uit die tijd:

*Al stoorde men de vergaderinge met soldaten die allerley moetwil bedreven, vrouwen schoffierden, dochters schandelijck handelden, mannen wreedelick sloegen, wien sy konden plunderden en van haere kleederen beroofden, jae eenige doodschoten en moordadelick ombrachten,...*¹⁵

Nu zouden we op goed-Rotterdamse wijze dit verslag kunnen afdoen als overdreven, net zo goed als de demonstratie van 1549 werd afgedaan als een domheid en Zwartjan en zijn anti-Spaanse medeburgers in de geschiedenisboeken als een dronkaard wordt voorgesteld. In dit geval is dat echter minder makkelijk, want er zijn nogal wat verslagen van geweld in en na 1618.¹⁶ Hier is er nog een:

*Tegen het eind van een predikatie trok een vendel uit de Ooster- en een ander uit de Goudsche poort en het derde (...) langs de Rotte. (...) De soldaten wierpen zich nu op de weerloze menigte, en een tooneel van moord en plundering volgde, zooals Rotterdam nog nooit had beleefd. Wat waarde had aan kleeren en sieraden werd gestolen, vrouwen werden door 't slijk gesleurd, ontkleed en gruwelijk mishandeld. Dadelijk vielen er enige doden, terwijl velen werden gewond, en aan de mishandelingen stierven er nog meer. (...) En op de toren volgden eenige wethouders en predikanten met verrekijkers het schouwspel. (...) De akker werd door sommigen het moordveld genoemd.*¹⁷

¹⁴ Ibid noot 12.

¹⁵ Dr. H.Y. Groenewegen, 'Het Remonstrantisme te Rotterdam', in: *Rotterdam in de loop der eeuwen*, 2^e gedeelte, 5^e stuk, Rotterdam, W. Nevens, 1906, p. 64.

¹⁶ Bijvoorbeeld: *Sommier verhael van de wreede handelinghe der Bloet-dorstighe Calvinisten ghepleeght teghen de Remonstranten buyten Rotterdam, op sondagh voorl., den 20 Oct. 1619. Men vintse ce {sic} coope daerse veyl zijn, enz., 1619, en het lied Een nieu Liedeken, hoe dat het Dortsche Sinode, de Remonstranten soecken uyt te roeyen, die zy t'Oncruyt noemen, dat het Geuzenliedboek niet heeft gehaald. Ook: *Rotterdamsche nieuwe tijdinghen, hoe men daer de Arminianen om haer predicken vervolght.... ende.... mishandelt. Nu eerst ghedr. den 3 Junij 1620, enz. 1620. En: *Rotterdamsche moort, begaen door den dijkgraef Ddtn Claessen, op de ghevanckenisse des eerw. ende godtsal ... den 24 Aug. ao. 1621. Ghedr. 1621. Het gaat om uiteenlopende gebeurtenissen die zich bijvoorbeeld ook in Leiden hebben afgespeeld.***

¹⁷ Groenewegen, p. 58. We zijn het vergeten. We weten zelfs niet meer waar dit alles zich heeft afgespeeld. Hoewel, het moordveld? Ik woon nabij het Ommoordseveld.

Ja, in die tijd werd Rotterdam calvinistisch.¹⁸

Is het in het licht van zoveel macht en geweld niet des te verrassender dat al in 1622 een nieuw beeld van Erasmus werd onthuld in Rotterdam? Het eerste was van hout en een tweede van steen, maar kapot geschoten door de Spanjaarden bij hun wraakoefening in 1572. Dit derde beeld was van brons en het staat er nog steeds. Tegen hem konden de contraremonstranten blijkbaar weinig inbrengen.

Toen Hugo de Groot in oktober 1631 heimelijk de Nederlanden binnenkwam in de ijdele hoop om het op een akkoordje te kunnen gooien met de Staten-Generaal, bracht hij eerst incognito een bezoek aan de Grote Markt in Rotterdam om dat nieuwe beeld te kunnen zien. Maar in Nederland was de grote jurist niet meer welkom.

Zo kwam er in Rotterdam een einde aan de ontwikkeling van een nieuw politiek en sociaal concept. De filosofie van Erasmus, de geestesgesteldheid van de Rotterdammers, het streven naar een politiek sterk en verenigd Nederland van Oldenbarnevelt en de ruimdenkendheid en het rechtvaardigheidsgevoel van De Groot sloten wonderwel op elkaar aan. Totdat de calvinistische kooplieden en coalitie sloten met een stadhouder die tot weinig anders in staat was dan oorlogvoeren.

Later keerde het tij ook in Amsterdam en kon men daar beginnen aan de opbouw van de reputatie die Spinoza en vele anderen na hem actief zouden gaan uitdragen.

Lijn in de geschiedenis

Misschien begrijp je na dit verhaal waarom ik na het lezen van je boek in de pen ben geklommen. Er is een lijn in de geschiedenis van Rotterdam, die voert van de oprichting van de Latijnse School in of al voor 1328, na Dordrecht de tweede in Holland, via de Erasmiaanse demonstratie van 1549 en de remonstrantse periode rond 1610-1618 naar het werken en leven van Pierre Bayle eind zeventiende eeuw. Mijn vraag is of we die lijn kunnen doorvoeren naar onze eigen tijd. Ligt hier een essentiële karaktertrek van de Rotterdamse samenleving?

En als dat zo is, waarom staan deze verhalen dan niet in onze geschiedenisboeken? Moeten we ze niet vertellen aan onze jeugd en de nieuwkomers in deze stad? Dat er hier tot bloedens toe geknokt is voor vrijheid en verdraagzaamheid, dat die vrijheid aanvankelijk het onderspit heeft gedolven, maar desondanks weer boven is komen drijven? En dat het die vrijheid is die gesymboliseerd wordt door het beeld van Erasmus op het Grotekerkplein?

¹⁸ Hier liggen de misverstanden op de loer, maar nee, ik heb niets tegen het calvinisme. De steilheid van deze kerkrichting heeft het krachtige verzet tegen Spanje mogelijk gemaakt en geleid tot het unieke Plakkaat van Verlating van 1581. Ik ben geen remonstrant, maar vind deze richting wel sympathiek en in ieder geval ruimdenkend. En ach nee, ik heb niets tegen Amsterdam. Integendeel, leuke stad waar ik fijne periodes heb doorgebracht en als ik daar zin in heb, volg ik Bloem's en Kosmann's voorbeeld en verhuis daarheen. En tenslotte, nee, ik ben geen Rotterdamse chauvinist. Een groot deel van mijn leven heb ik elders gewoond, zoals in Haarlem en Groningen. Het gaat me hier ook niet om Rotterdam, maar om de waarheid.

Dat is een heel ander verhaal dan tabelletjes over de haven en de hoogte van de gebouwen alhier. Dat is geen verhaal van pocherigheid of trots, maar van inzicht in je eigen karakter als gemeenschap en de offers die daarvoor in het verleden zijn gebracht. Het is een verhaal dat cultiveert, aanzet tot gesprek en vooral tot de kunst van het luisteren. Een verhaal dat normen en waarden opwekt, niet oplegt.

2010 wordt een belangrijk jaar voor deze stad. Ik hoop dat er in dit jaar plaats zal zijn voor cultuurhistorisch besef. Ik denk dat boeken zoals jij die schrijft, daarbij een belangrijke rol kunnen vervullen.

Met een vriendschappelijke groet,

Feico Houweling